

Od pomysłu do zmiany społecznej. Możliwości i bariery rozwoju innowacji społecznych w Polsce na przykładzie rozwiązań dla osób ze spektrum autyzmu

Mateusz Płatos*

*Wydział Psychologii, Uniwersytet Warszawski;
Stowarzyszenie Innowacji Społecznych „Mary i Max”
ORCID: 0000–0003–3749–5505*

Kinga Wojacek

*Wydział Psychologii, Uniwersytet Warszawski;
Stowarzyszenie Innowacji Społecznych „Mary i Max”
ORCID: 0000–0002–3400–8129*

STRESZCZENIE

Cel

Celem niniejszej pracy jest opis ścieżek realizacji innowacji społecznych w obrębie psychologii w Polsce, na podstawie trzech wdrożonych rozwiązań na rzecz osób ze spektrum autyzmu: Wolontariatu Koleżeńskiego „Mary i Max”, gry terapeutycznej Autilius oraz warsztatów umiejętności społecznych PEERS®. Rozwiązania te były wypracowywane w ramach współpracy trzech sektorów (pozarządowego, publicznego i prywatnego) i w oparciu o różne mechanizmy finansowania. Posłużą one jako przykłady w celu zidentyfikowania możliwości oraz barier rozwoju innowacji społecznych w Polsce. Ostatnim celem artykułu jest zaproponowanie jednego z potencjalnych rozwiązań, które mogą przyczynić się do wzrostu innowacji społecznych.

Tezy

Innowacje społeczne można zdefiniować jako wszelkie produkty, usługi, procesy i regulacje, które są nowe w danym kontekście oraz wykazują przewagę względem wcześniej stosowanych w rozwiązywaniu problemów społecznych. Powstawanie innowacji jest złożonym procesem, który składa się następujących etapów: 1) Identyfikowanie problemu, 2) Generowanie idei i propozycji rozwiązań, 3) Tworzenie prototypów i testowanie (w tym

* Autor korespondencyjny: Wydział Psychologii, Uniwersytet Warszawski, ul. Stawki 5/7, 00–183, Warszawa. E-mail: mateusz.platos@psych.uw.edu.pl.

ocena skuteczności), 4) Wdrożenie i utrzymanie w czasie (*sustaining*), 5) Skalowanie i rozpowszechnianie, 6) Zmiana systemowa. Tworzenie i wdrażanie innowacji społecznych wymagają wielospecjalistycznego zespołu, współpracy międzysektorowej oraz długoterminowego planu finansowania. Wszystkie te elementy zostaną omówione w odniesieniu do trzech opisywanych rozwiązań.

Konkluzje

W Polsce brakuje wypracowanych ścieżek tworzenia i wdrażania innowacji społecznych, które powinny objąć wsparcie w formowaniu zespołu, a także tworzenie mechanizmów finansowania, przestrzeni do współpracy międzysektorowej i źródeł know-how. Rozwiązaniem, które mogłoby wesprzeć proces tworzenia innowacji społecznych, byłyby Akademickie Inkubatory Innowacji Społecznych (AIIS) – miejsca spotkań dla różnych środowisk, nie tylko sektora prywatnego i nauki.

Słowa kluczowe: innowacje społeczne; spektrum autyzmu; badania aplikacyjne; wdrożenia.

WPROWADZENIE

Dla wielu badaczy w dziedzinie psychologii badania aplikacyjne są wciąż słabo poznanym i rzadko obieranym kierunkiem rozwoju zawodowego. Ich zakres nie ogranicza się do tradycyjnie rozumianych badań klinicznych, tj. oceny skuteczności nowych metod terapeutycznych, lecz obejmuje również badania nad ich implementacją (*implementation science*) i rozpowszechnianiem, a także prace rozwojowe, prototypowanie czy badania przygotowawcze. Wielu naukowców zniechęca konieczność ścisłej współpracy międzysektorowej, brania pod uwagę perspektyw różnych interesariuszy czy znajomości mechanizmów rynkowych i systemowych umożliwiających trwale wdrożenie wypracowanych rozwiązań. Wszystko to bywa postrzegane jako oderwane od prawdziwego powołania ludzi nauki. Konsekwencją, a zarazem przyczyną, niewielkiego zainteresowania badaniami aplikacyjnymi jest brak wypracowanych ścieżek współpracy badaczy z innymi podmiotami oraz mechanizmów finansowania innowacji na etapie ich tworzenia, testowania oraz implementacji.

Innowacje to wszelkie produkty, usługi, procesy i regulacje, które są nowe w danym kontekście (np. dla danej grupy docelowej lub obszaru) i wykazują przewagę względem wcześniej stosowanych rozwiązań (Mulgan, Tucker, Ali, Sanders, 2007). Gdy innowacje służą rozwiązaniu problemu społecznego, a zarazem prowadzą do zwiększenia podmiotowości i sprawczości określonych grup społecznych, mówimy o innowacjach społecznych (Narodowe Centrum Badań i Rozwoju [NCBiR], 2012; TEPSIE, 2014; Wronka-Pośpiech, 2015). Adresatem innowacji społecznych są zatem często grupy marginalizowane, a problemem nierówny dostęp do opieki zdrowotnej, edukacji, podstawowych dóbr materialnych czy kultury. Niektóre problemy mają charakter ogólnospołeczny, jak na przykład wzrost występowania uzależnień i zaburzeń psychicznych we wszystkich warstwach społecznych czy degradacja środowiska naturalnego. Innowacje społeczne powstają przeważnie w sektorze pozarządowym, na uniwersytetach lub oddolnie, w samej społeczności, ale ich wdrożenie i rozpowszechnienie wymaga zwykle

zaangażowania sektora publicznego i/lub prywatnego. Ostatecznym celem innowacji społecznych jest bowiem zmiana systemowa, a więc trwała modyfikacja dotychczasowych praktyk, zwykle przenikająca sektory gospodarki.

Istnieje wiele konceptualizacji samego procesu tworzenia innowacji. Murray, Caulier-Grice i Mulgan (2010) opisują sześć etapów powstawania innowacji społecznych, które posłużą nam w dalszej części tej pracy: 1) Identyfikowanie problemu, 2) Generowanie idei i propozycji rozwiązań, 3) Tworzenie prototypów i testowanie (w tym ocena skuteczności), 4) Wdrożenie i utrzymanie w czasie (*sustaining*), 5) Skalowanie i rozpowszechnianie, 6) Zmiana systemowa.

W niniejszym artykule autorzy opisują swoje doświadczenia w pokonywaniu tej drogi w celu wypracowania i wdrożenia innowacyjnych metod wsparcia i terapii osób ze spektrum autyzmu w Polsce. Posłużymy się przykładami trzech innowacyjnych rozwiązań – gry terapeutycznej Autilius, Wolontariatu Koleżeńckiego „Mary i Max” oraz warsztatów umiejętności społecznych PEERS®. Uwzględnione zostaną najważniejsze etapy powstawania innowacji – od problemu do wdrożenia i rozpowszechnienia – a także mechanizmy finansowania i skład zespołów projektowych. W podsumowaniu znajdują się rekomendacje dla badaczy i praktyków, chcących realizować projekty badawczo-rozwojowe w obrębie psychologii.

WOLONTARIAT KOLEŻEŃSKI „MARY I MAX”

Problem

Wolontariat Koleżeńcki „Mary i Max” powstał w celu zmniejszenia izolacji społecznej młodzieży i młodych dorosłych ze spektrum autyzmu. Trudności w inicjowaniu i podtrzymywaniu relacji społecznych oraz komunikowaniu się (American Psychiatric Association, 2013), z jednej strony, oraz stereotypy i uprzedzenia związane z autyzmem (CBOS, 2018), z drugiej, często prowadzą do marginalizacji osób ze spektrum autyzmu w grupie rówieśniczej. W polskim badaniu „Ogólnopolski Spis Autyzmu” jedna trzecia młodzieży i młodych dorosłych ze spektrum autyzmu przyznała, że nie ma żadnych kolegów ani koleżanek (Płatos i in., 2016). Konsekwencją izolacji społecznej tej grupy jest poczucie osamotnienia (Whitehouse, Durkin, Jaquet, Ziatas, 2009), bycia „innym” i wyobcowanym z grupy rówieśniczej (Williams, Gleeson, Jones, 2019), a wreszcie wysoki poziom zaburzeń depresyjno-lękowych oraz niskie poczucie własnej wartości i satysfakcji z życia (Hebron, Humphrey, 2014; Mazurek, 2014).

Niestety, mimo że w trakcie adolescencji znaczenie, a zarazem skomplikowanie, relacji rówieśniczych znacząco rośnie, jest to okres, w którym często kończy się oferta wsparcia psychospołecznego dla osób ze spektrum autyzmu (Laxman, Taylor, DaWalt, Greenberg, Mailick, 2019; Taylor, Henninger, 2015). Zjawisko to – nazywane w literaturze anglojęzycznej *service cliff* (dosł. klif usług [terapeutycznych]) – pogłębia się w okresie wczesnej dorosłości, ograniczając dostęp do wsparcia dużej części osób ze spektrum autyzmu (Płatos, Pisula, 2019).

Opis innowacji

Istotą Wolontariatu Koleżeńskiego „Mary i Max” jest stworzenie osobom ze spektrum autyzmu warunków do nawiązania i rozwoju relacji koleżeńskiej, opartej na akceptacji, równorzędności i wspólnych zainteresowaniach. Program przeznaczony jest dla młodzieży od 14. roku życia oraz młodych dorosłych, którzy czują się osamotnieni oraz mają ograniczony dostęp do aktywności społecznych i kulturalnych. Równoległe do programu rekrutowani są wolontariusze, którzy chcieliby wesprzeć osobę ze spektrum autyzmu, spędzając z nią czas na wspólnych wyjściach, spotkaniach w domu czy aktywnościach sportowych. Do psychologów zatrudnionych jako „opiekunowie par” należy dobranie uczestników i wolontariuszy, biorąc pod uwagę ich wzajemne oczekiwania, wiek, miejsce zamieszkania oraz wspólne zainteresowania. Pary uczestników i wolontariuszy spotykają się raz w tygodniu przez okres około 8 miesięcy, samodzielnie umawiając się na spotkania, a także decydując, co będą robić.

Inaczej niż w tradycyjnym modelu pomocy psychologicznej, rolą specjalisty nie jest bezpośrednie udzielanie wsparcia, lecz organizowanie sprzyjających warunków do rozwoju satysfakcjonującej relacji z rówieśnikiem. Obejmuje ono dwudniowe szkolenie wprowadzające dla przyszłych wolontariuszy, a następnie regularne kontaktowanie się z każdym z nich na spotkaniach indywidualnych i grupowych w celu podtrzymywania motywacji do udziału w programie oraz rozwiązywania bieżących problemów. Psycholog przygotowuje do udziału w programie również jego uczestników i także z nimi spotyka się indywidualnie co miesiąc, a cztery razy w ciągu programu w niewielkiej grupie. Wreszcie, opiekunowie par współorganizują nieformalne spotkania grupowe uczestników i wolontariuszy (np. wyjście do muzeum lub piknik), dzięki którym obie strony mogą zawrzeć nowe znajomości. Aby zminimalizować obciążenie uczestników i wolontariuszy związane z regularnym sprawozdawaniem przebiegu spotkań psychologowi, powstała aplikacja internetowa, za pomocą której obie strony mogą potwierdzić, że doszło do spotkania i krótko je opisać. Jeśli w sprawozdaniu znajdzie się informacja świadcząca o potencjalnych trudnościach, psycholog może szybko zareagować, kontaktując się z parą.

Poza psychologami w programie są zatrudnione również osoby odpowiedzialne za kontakt ze społecznością lokalną, tzw. pracownicy terenowi. Ich rolą jest m.in. nawiązywanie partnerstw z instytucjami kultury, sportu, rozrywki i gastronomii, które udostępniają uczestnikom i wolontariuszom swoje usługi nieodpłatnie, w formie voucherów lub bonów. Tego typu wsparcie wyrównuje dostęp osób zaangażowanych w program do aktywności społeczno-kulturalnych, ale także przyczynia się do zwiększenia obecności osób ze spektrum autyzmu w przestrzeni publicznej oraz podniesienia świadomości społecznej na temat tych osób.

Udział w Wolontariacie Koleżeńskim „Mary i Max” kończy się uroczystym finałem, po którym uczestnicy i wolontariuszy mogą zakończyć swoją relację lub kontynuować ją poza programem. Co ważne, proces przechodzenia do innego charakteru relacji lub jej zakończenia jest rozpoczynany odpowiednio wcześniej i odbywa się przy wsparciu psychologów. Choć duża część uczestników i wolontariuszy decyduje się na nieformalne kontynuowanie relacji, głównym celem programu nie jest zapewnienie osobom ze spektrum autyzmu trwałych przyjaźni

(które rzadko można odgórnie zaaranżować), lecz pozytywnego doświadczenia w byciu w satysfakcjonującej relacji koleżeńskiej, czasem pierwszej w życiu. Tym samym udział w Wolontariacie Koleżeńskim może być dla wielu młodych osób ze spektrum autyzmu pierwszym krokiem ku nawiązywaniu bardziej samodzielnych relacji rówieśniczych.

Proces powstania

Wolontariat Koleżeński „Mary i Max” czerpie z brytyjskich praktyk w zakresie wolontariatu dla różnych grup wykluczonych. Programy występujące pod nazwami buddying, befriending lub mentoring angażują otoczenie społeczne do niespecjalistycznego wsparcia grup marginalizowanych w ich środowisku (Płatos, Wojaczek, Woźniak-Rekucka, Zawisny, 2012). Od ponad 20 lat tego typu formy wolontariatu są wykorzystywane do wspierania osób ze spektrum autyzmu przez brytyjską organizację The National Autistic Society.

Pomysł stworzenia podobnego programu w Polsce powstał podczas wizyty jednego z członków studenckiego Koła Wspierania Osób z Autyzmem, działającego na Wydziale Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego, w Wielkiej Brytanii. W celu realizacji tego projektu osoby związane z Kołem – studenci i absolwenci psychologii – powołali do życia Stowarzyszenie „Ukryty Potencjał” (obecnie „Mary i Max”). Głównym motywem formalizacji działalności Koła była możliwość ubiegania się o środki finansowe w ramach konkursów grantowych, co jednak – bez odpowiedniego doświadczenia młodych członków stowarzyszenia – na początku okazało się zbyt trudne. Pilotaż programu odbył się w roku 2012/2013 i objął 15 par nastolatków ze spektrum autyzmu i wolontariuszy. Program został zrealizowany bez dofinansowania, przy dużym wsparciu Wydziału Psychologii, który udostępnił swoje pomieszczenia do prowadzenia szkoleń i spotkań rekrutacyjnych. Mimo trudności organizacyjnych, od uczestników, ich rodzin, a także wolontariuszy otrzymaliśmy jednoznacznie pozytywną informację zwrotną na temat programu, który pokazał nastolatkom ze spektrum, że relacje koleżeńskie mogą być udane, a nawet przyjemne (Płatos, Wojaczek, Zawisny, 2015).

Po sukcesie, jaki odniósł pilotaż programu, członkowie Stowarzyszenia zdecydowali się aplikować o grant badawczo-rozwojowy w ramach nowego programu ogłoszonego przez NCBiR, pt. „Innowacje Społeczne”. Tym razem zdecydowano się na działanie we współpracy z innymi podmiotami. Stowarzyszenie, w roli lidera, przystąpiło do programu w konsorcjum w partnerstwie z Uniwersytetem Warszawskim, Akademią Wychowania Fizycznego w Poznaniu i firmą Titanis sp. z o.o. W grudniu 2013 roku rozpoczęto dwuletni projekt badawczo-rozwojowy. Jego owocem były raport na temat sytuacji młodzieży i dorosłych ze spektrum autyzmu w Polsce (Ogólnopolski Spis Autyzmu: Płatos, 2016), obejmujący również zapotrzebowanie na Wolontariat Koleżeński. Przeprowadzono również konsultacje i grupy fokusowe, w wyniku których zaktualizowano założenia Wolontariatu Koleżeńskiego, które przepilotowano we wdrożeniowej fazie projektu. Wreszcie, powstał podręcznik do organizacji Wolontariatu Koleżeńskiego oraz aplikacja internetowa do jego obsługi.

Zespół

Zespół projektowy tworzyli w większości absolwenci i studenci psychologii związani z Kołem Wspierania Autyzmu przy Wydziale Psychologii UW, wspierani merytorycznie przez specjalistów w zakresie spektrum autyzmu (prof. Ewa Pisula) oraz rehabilitacji osób z niepełnosprawnością (prof. Stanisław Kowalik). Do zalet kompozycji zespołu z przewagą młodych osób należała otwartość na stosowanie nowych, nieznanych w Polsce rozwiązań, a zarazem gotowość do podjęcia ryzyka realizacji innowacyjnego projektu o dużej skali, a niepewnych perspektywach wdrożenia. Zespołowi brakowało jednak niezbędnego doświadczenia zarówno w zarządzaniu projektowym, jak i prowadzeniu badań aplikacyjnych.

Budżet

Konsorcjum, którego liderem było Stowarzyszenie, pozyskało finansowanie ze wspomnianego programu NCBiR „Innowacje Społeczne” w wysokości 656 312 zł. Finansowanie obejmowało fazę badań przygotowawczych, służących wypracowaniu nowego rozwiązania (13 miesięcy), oraz fazę pilotażową poświęconą jego przetestowaniu (12 miesięcy). Grant nie obejmował fazy wdrożeniowej, która miała zostać zrealizowana po zakończeniu projektu. Przyznane środki zapewniły Konsorcjum warunki do przeprowadzenia szeroko zakrojonych badań przygotowawczych, ale także wypracowania standardów działania i infrastruktury (m.in. aplikacji internetowej), które umożliwiły późniejsze wdrożenie wypracowanej interwencji. Niestety program „Innowacje Społeczne” został zawieszony po dwóch z czterech planowanych edycji, zatem środki z tego źródła nie są już dostępne.

Badania

Prace przygotowawcze objęły trzy badania: badanie ankietowe młodzieży i dorosłych ze spektrum autyzmu oraz ich rodzin, indywidualne wywiady pogłębione z osobami ze spektrum autyzmu oraz zogniskowane wywiady grupowe z rodzicami osób ze spektrum autyzmu, a także specjalistami z nimi pracującymi. Dodatkowo, we współpracy z firmą Titanis sp. z o.o. opracowano aplikację internetową do obsługi programu. Faza pilotażowa objęła przetestowanie skuteczności wypracowanego programu z udziałem 29 osób ze spektrum autyzmu za pomocą metod ilościowych (kwestionariuszowych, w schemacie pretest-posttest bez grupy kontrolnej) oraz jakościowych.

Wdrożenie

W 2015 roku Zarząd Stowarzyszenia rozpoczął prace nad pozyskaniem funduszy na wdrożenie wypracowanego modelu. Zdecydowano się na finansowanie wsparcia w ramach państwowych funduszy celowych przeznaczonych na realizację zadań

z zakresu rehabilitacji zawodowej i społecznej osób niepełnosprawnych. Tego rodzaju środki, których dysponentem jest Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych (PFRON), corocznie dystrybuowane są wśród organizacji pozarządowych świadczących wsparcie osobom z niepełnosprawnościami w Polsce.

Pozyskanie środków na projekt, który wymykał się powszechnie znanym formom wsparcia okazało się niezwykle skomplikowane. Programy PFRON nastawione są w szczególności na finansowanie tzw. wsparcia placówkowego, które świadczone jest lokalnie. Autorzy pozostałych projektów zobligowani są do świadczenia wsparcia w co najmniej kilku województwach. Model Wolontariatu Koleżeńskiego wpisuje się w kategorię projektów „pozapłacówkowych”. W związku z wymogami konkursu, Stowarzyszenie zdecydowało się na zaproszenie do współpracy przy realizacji Wolontariatu Koleżeńskiego dwóch organizacji: Krajowego Towarzystwa Autyzmu, oddział w Łodzi, oraz Fundacji Alpha z Lublina. Zawarte partnerstwo pozwoliło na wsparcie w 2016 roku w ramach Wolontariatu Koleżeńskiego „Mary i Max” 54 osób ze spektrum autyzmu z trzech województw. Od tego momentu program corocznie finansowany jest ze środków publicznych i obejmuje wsparciem około 50 beneficjentów.

Rozpowszechnianie

Stowarzyszenie rozważało trzy możliwe scenariusze rozpowszechniania projektu. Pierwszym był model scentralizowany, w którym to Stowarzyszenie jest odpowiedzialne za tworzenie lokalnych zespołów, zarządzanie nimi i pozyskiwanie środków na ich funkcjonowanie. Drugim był model franczyzy, w którym Stowarzyszenie pozostaje w ścisłej współpracy z organizacją decydującą się na realizację projektu, szkoląc i superwizując kadrę nowego ośrodka, ale nie biorąc odpowiedzialności za pozyskanie środków na realizację działań oraz bezpośredni nadzór nad zespołem. Ostatnim rozważanym rozwiązaniem był model oparty na certyfikacji, w którym osoby po odpowiednim przeszkoleniu samodzielnie realizują wsparcie w ramach Wolontariatu Koleżeńskiego w swoim regionie.

Każdy z rozważanych modeli niósł ze sobą różne wyzwania, z których wspólnym mianownikiem była trudność w pozyskaniu środków na realizację takiego rodzaju wsparcia. Jak wspomniano powyżej, model Wolontariatu Koleżeńskiego z trudem wpisuje się w ramy zarówno państwowych, jak i samorządowych programów wsparcia osób z niepełnosprawnościami. Pozyskanie środków na jego realizację wymaga dużej determinacji i wysiłku, w związku z czym, mimo dużego zainteresowania, jakim program cieszy się wśród specjalistów i potencjalnych beneficjentów w całej Polsce, jego rozpowszechnianie następuje powoli. W 2021 roku program realizowany jest w województwach mazowieckim, łódzkim, podlaskim i śląskim w ramach środków PFRON. Program realizuje Stowarzyszenie Innowacji Społecznych „Mary i Max” w partnerstwie w Krajowym Towarzystwie Autyzmu oddział w Łodzi. Zespoły pracowników z Warszawy, Białegostoku i Częstochowy zatrudnione są bezpośrednio w Stowarzyszeniu. Rozszerzanie zasięgu wsparcia świadczonego w ramach Wolontariatu Koleżeńskiego w najbliższych latach planowane jest w modelu scentralizowanym.

AUTILIUS WSPÓLNA UWAGA

Problem

W 2012 roku, kiedy zaczęto prace nad projektem Autilius (pierwotnie pod nazwą Autiki), nowe technologie zyskiwały coraz szersze zastosowanie w terapii i edukacji osób z autyzmem, jednak Polsce żaden program komputerowy wspierający terapię dzieci ze spektrum autyzmu nie był dostępny. Rosnące zainteresowanie badaczy terapiami wspomaganymi komputerowo obserwuje się od końca lat 90. (Ploog, Scharf, Nelson, Brooks, 2013). Badania wskazują, że wykorzystanie pomocy komputerowych w trakcie nauki zmniejsza występowanie trudnych zachowań u dzieci ze spektrum autyzmu (Lee i in., 2015; Neely, Rispoli, Camargo, Davis, Boles, 2013) oraz przyczynia się do zwiększenia zaangażowania w wykonywanie zadań (Lee i in., 2015; Moore, Calvert, 2000; Neely i in., 2013; Williams, Wright, Callaghan, Coughlan, 2002). Większość badań dotyczy sprawdzania skuteczności wybranego programu (np. Golan i in., 2010; Hopkins i in., 2011, Whalen i in., 2016). Niewiele natomiast wiadomo o konkretnych rozwiązaniach technologicznych czy cechach programu, które wpływają na jego skuteczność. Zamierzeniem pomysłodawców projektu było zatem (1) sprawdzenie jakie elementy programu wpłyną na jego skuteczność i zwiększą zaangażowanie w naukę oraz (2) stworzenie produktu, który będzie mógł być powszechnie wykorzystany w praktyce terapeutycznej.

Opis innowacji

Autilius Wspólna Uwaga to gry terapeutyczne przeznaczone do wspierania nauki wspólnej uwagi u dzieci ze spektrum autyzmu w wieku 3–7 lat. Program składa się z sześciu gier, które wspierają naukę podążania za gestem wskazywania, kierunkiem głowy i wzroku. Gry można obsługiwać za pomocą trzech interfejsów: pada, ekranu dotykowego i interfejsu ruchowego zaprojektowanego w technologii *motion capture*.

Proces powstania

Prace nad programem zaczęły się w 2012 roku od poszukiwań nowego zastosowania dla technologii *motion capture*, którą Mateusz Kruszyński, absolwent studiów informatycznych, rozwijał wraz ze znajomymi z czasów studiów. Propozycja spodobała się Kindze Wojacek, która w tamtym czasie planowała rozpoczęcie studiów doktoranckich na Wydziale Psychologii i, mając doświadczenie w pracy z dziećmi ze spektrum autyzmu, zobaczyła możliwość wykorzystania tej technologii w celach terapeutycznych. Szukając możliwości sfinansowania prac nad programem pomysłodawcy, we współpracy z firmą Primeon Sp. z o.o., która zdecydowała się zainwestować w pomysł, Kinga Wojacek i Mateusz Kruszyński zainwestowali o grant badawczo-rozwojowy finansowany przez Narodowe Centrum Badań i Rozwoju. Projekt zakładał, że część badawcza zostanie zlecona instytucji

naukowej, a firma będzie odpowiedzialna za prace technologiczne i wdrożenie pomysłu. Wniosek o grant obejmował zarówno metodologię planowanych badań, jak i działania mające doprowadzić do wprowadzenia produktu na rynek. Do pracy na ostatnim etapie – przygotowania ostatecznego produktu do wdrożenia – włączono Mateusza Płatosa, psychologa z doświadczeniem w pracy z małymi dziećmi ze spektrum autyzmu, który pomógł w opracowaniu metodyki i scenariuszy gier terapeutycznych. Dopiero na tym etapie zdecydowano się, że gry będą wspierać rozwój wspólnej uwagi.

Zespół

Trzon zespołu projektowego składał się z dwóch młodych absolwentów studiów magisterskich – psychologii i informatyki, którzy odpowiedzialni byli za koordynację działań badawczych i wdrożeniowych. Współpraca ze spółką Primeon, która kilka lat wcześniej, jako startup, zaczęła budować swoją pozycję na rynku nowoczesnych rozwiązań dla branży edukacyjnej, była trafionym wyborem i przyczyniła się do skutecznego wdrożenia rozwiązania. Wnioskodawcom brakowało jednak ścisłej współpracy na etapie planowania działań badawczych z naukowcami doświadczonymi w prowadzeniu badań aplikacyjnych. Projekt badań na etapie tworzenia był co prawda konsultowany, ale w stopniu niewystarczającym, co przełożyło się na zbyt szeroko zakrojony i niemożliwy w pełni do zrealizowania schemat badania.

Warte zaznaczenia jest, że współpraca zarówno z uniwersytetem jak i firmą, była możliwa jedynie dzięki sieci kontaktów, którą dysponowali pomysłodawcy, co może być dużym ograniczeniem dla potencjalnych innowatorów, którzy mogą potrzebować wsparcia w nawiązywaniu tego typu relacji.

Budżet

Projekt został dofinansowany ze środków NCBiR w ramach programu Innotech. Całkowity budżet, przeznaczony na działania badawcze i rozwojowe, wynosił 1 310 5000 zł, z czego 276 100 zł było wymaganym wkładem własnym poniesionym przez przedsiębiorcę – firmę Primeon Sp. z o.o. Przyjęcie grantu zobowiązywało spółkę do wdrożenia wyników projektu w działalności gospodarczej. Budżet nie obejmował prac nad produktem docelowym. Dofinansowanie w fazie przygotowań do wdrożenia można było przeznaczyć jedynie na zadania typu zakup usług badania rynku czy doradztwo. Prace nad produktem musiały zostać sfinansowane przez wnioskodawcę.

Badania

Badania prowadzone w ramach grantu dotyczyły (1) sprawdzenia w jaki sposób dzieci ze spektrum autyzmu i rozwijające się typowo korzystają z różnych

interfejsów oraz (2) pomiaru różnic w zaangażowaniu emocjonalnym i behawioralnym w trakcie nauki z wykorzystaniem programu komputerowego i tradycyjnych, papierowych pomocy dydaktycznych. W badaniu uwzględniono między innymi takie zmienne niezależne jak widok własnej twarzy na ekranie w trakcie wykonywania zadań oraz obsługę programu za pomocą trzech interfejsów: ekranu dotykowego, pada i interfejsu ruchowego zaprojektowanego w technologii *motion capture*. Celem badań było określenie najkorzystniejszej formy interakcji w trakcie nauki.

W ramach grantu nie można było finansować badań nad skutecznością wypracowanego programu. Sposób interakcji dziecka z komputerem w trakcie korzystania z programu Autilius Wspólna Uwaga został zaprojektowany w oparciu o wyniki prowadzonych badań. Skuteczność samych gier nie została jednak do tej pory poddana badaniom.

Wdrożenie

W rezultacie działań badawczo rozwojowych powstał program wspierający naukę wspólnej uwagi u dzieci ze spektrum autyzmu. Komercjalizacja rezultatów nastąpiła poprzez powstanie swego rodzaju firmy spin-off, prowadzonej przez pomysłodawczynię projektu, która wykupiła prawa do wykorzystania wyników projektu i wprowadziła produkt na rynek.

Rozpowszechnianie

Program Autilius Wspólna Uwaga jest dostępny w sprzedaży od 2014 roku w dwóch wersjach – domowej i dla terapeutów – i jest używany w prawie tysiącu domów i instytucji w całej Polsce. Ponieważ innowacją był produkt o potencjale komercjalizacyjnym, ograniczeniem w jego rozpowszechnieniu mogły być jedynie niekorzystna odpowiedź rynku oraz nietrafiona strategia sprzedaży przyjęta przez przedsiębiorcę. W tym przypadku odpowiedź grupy docelowej okazała się pozytywna, a strategia sprzedaży trafiona.

WARSZTATY UMIEJĘTNOŚCI SPOŁECZNYCH PEERS®

Problem

Warsztaty umiejętności społecznych PEERS® odpowiadają na opisany już problem izolacji społecznej, osamotnienia i ich negatywnych konsekwencji w grupie młodzieży i dorosłych ze spektrum autyzmu. O ile jednak Wolontariat Koleżeński odpowiadał na ten problem poprzez zapewnienie osobom ze spektrum autyzmu pozytywnego doświadczenia relacyjnego, celem programu PEERS® jest wyposażenie tych osób w umiejętności niezbędne do samodzielnego nawiązywania i utrzymywania relacji koleżeńskich i romantycznych.

W przeciwieństwie do Wolontariatu Koleżeńskiego, programy nastawione na uczenie umiejętności społecznych (znane jako treningi umiejętności społecznych, TUS) są w Polsce rozpowszechnione (Płatos i in., 2016). Problemem jest jednak ograniczony dostęp do metod o potwierdzonej skuteczności, dostosowanych do potrzeb młodzieży i dorosłych ze spektrum autyzmu, a także uczących ekologicznie trafnych umiejętności (tj. odpowiadających tym rzeczywiście stosowanym przez nastolatków i dorosłych w danym środowisku).

Opis innowacji

Warsztaty umiejętności społecznych PEERS® to 16-tygodniowy program terapeutyczny przeznaczony dla osób ze spektrum autyzmu. Program ma dwie wersje różniące się zakresem uczonych umiejętności – PEERS® dla nastolatków (ok. 12–18 lat; Laugeson, Frankel, 2011) oraz PEERS® dla młodych dorosłych (ok. 19–24 lat; Laugeson, 2017). Obie interwencje powstały na Uniwersytecie Kalifornijskim w Los Angeles, gdzie po raz pierwszy potwierdzono ich skuteczność (Gantman, Kapp, Orenski, Laugeson, 2012; Laugeson, Frankel, Mogil, Dillon, 2009). Podczas cotygodniowych, półtoragodzinnych sesji uczestnicy uczą się takich umiejętności jak rozpoczynanie i prowadzenie rozmowy, organizacja spotkań towarzyskich, radzenie sobie z nękaniami czy rozwiązywanie konfliktów. W wersji dla młodych dorosłych program zawiera również czterotygodniowy moduł na temat nawiązywania relacji romantycznych.

W programie wykorzystywane są techniki poznawczo-behawioralne, takie jak modelowanie (*in vivo* oraz w formie nagrań audiowizualnych), rozbijanie umiejętności na części składowe, ćwiczenia typu *role-play* z udzielaniem informacji zwrotnej oraz prace domowe. Sposób uczenia umiejętności uwzględnia specyfikę przetwarzania informacji przez osoby ze spektrum autyzmu (m.in. konkretny, niemetaforyczny język). Wyróżniającą cechą warsztatów jest zaangażowanie otoczenia społecznego osób ze spektrum autyzmu – rodziców, a w przypadku wersji dla osób dorosłych także wolontariuszy lub stażystów. Ich rolą jest ćwiczenie z uczestnikami uczonych umiejętności, a także pomoc w ich stosowaniu w różnych sytuacjach życiowych (tj. generalizacja). Szczegółowe informacje na temat programu można znaleźć w odrębnych publikacjach (Laugeson, 2017; Płatos, w recenzji).

Proces powstawania

W 2018 roku Mateusz Płatos odbył półroczny staż przeddoktorski na Uniwersytecie Kalifornijskim w Los Angeles, podczas którego miał okazję odbyć praktyki w PEERS® Clinic oraz szkolenia certyfikacyjne programów PEERS® w wersji dla nastolatków i młodych dorosłych. Te doświadczenia umożliwiły rozpoczęcie prac nad polską adaptacją warsztatów, które od początku były wspierane przez twórczynię programu, dr Elizabeth A. Laugeson. W 2019 roku Mateusz Płatos, z pomocą Kingi Wojacek, dokonał wstępnego tłumaczenia i adaptacji konspektów zajęć do warsztatów PEERS® dla młodych dorosłych. Między październikiem 2019 a lutym

2020 roku odbył się pilotaż programu z udziałem 7 dorosłych osób ze spektrum autyzmu. Pilotaż umożliwił nie tylko wstępne przetestowanie skuteczności warsztatów, ale również przeszkolenie kadry terapeutów tworzących polski zespół wdrażający program PEERS®. Działania te były finansowane ze środków m. st. Warszawy.

Jednocześnie zespół ubiegał się o dofinansowanie szerzej zakrojonych badań nad skutecznością programu w konkursie PFRON pn. „Innowacje społeczne i technologiczne w procesie aktywizacji osób niepełnosprawnych”. Uzyskanie grantu umożliwiło rozpoczęcie badań klinicznych nad obiema wersjami programu w styczniu 2020 roku. Pierwsze grupy warsztatowe miały rozpocząć się w marcu 2020 roku, co jednak okazało się niemożliwie z powodu wybuchu pandemii koronawirusa. Ostatecznie grupy wystartowały we wrześniu 2020 roku i były prowadzone w trybie mieszanym (tj. część zajęć odbyła się online). Do czerwca 2021 roku odbyło się sześć grup (cztery dla nastolatków i dwie dla młodych dorosłych) oraz powstały wszystkie materiały niezbędne do prowadzenia warsztatów, w tym konspekty zajęć, arkusze prac domowych oraz ponad 100 nagrań wideo demonstrujących uczone umiejętności.

Zespół

Po 9 latach działalności Stowarzyszenie dysponowało kadram z odpowiednim doświadczeniem w realizacji projektów badawczo-rozwojowych, a także dostępem do specjalistów w zakresie diagnozy i terapii osób ze spektrum autyzmu. Poza Mateuszem Płatosem i Kingą Wojaczek, pełniących role prowadzących grupy i badaczy, zespół składał się z czterech psychologów wspierających rekrutację do programu i prowadzenie grup, trzech psychologów-diagnostów dokonujących pomiarów psychologicznych, asystenta badawczego, a także kilkunastu stażystów – studentów psychologii.

Budżet

Główne źródło dofinansowania stanowił wspomniany grant PFRON w wysokości 114 541 zł, którego dysponentem było Stowarzyszenie. Konkursy badawcze PFRON, ogłaszane przeważnie co roku, są jednym z niewielu źródeł dofinansowania badań aplikacyjnych w obszarze psychologii. Jednocześnie wiążą się z nimi dwa poważne ograniczenia. Po pierwsze, od wnioskodawców wymagany jest wkład własny w wysokości 10%, co w przypadku organizacji pozarządowych stanowi dużą barierę wejścia. Zmusiło to Stowarzyszenia do ograniczenia kosztów projektu do niezbędnego minimum. Po drugie, czas projektu został ograniczony do 12 miesięcy (ostatecznie przedłużonych do 18 miesięcy ze względu na pandemię). Uniemożliwiło to zaplanowanie należytego czasu na prace przygotowawcze i pilotaż programu przed przetestowaniem jego skuteczności w badaniach randomizowanych. Rozwiązaniem okazało się dofinansowanie tych działań ze środków miejskich, którymi dysponowało Stowarzyszenie, a z których ok. 19,5 tys. zł zostało przeznaczonych na rozwój programu PEERS®.

Badania

Badania nad skutecznością programu zostały przeprowadzone w schemacie randomizowanego kontrolowanego badania klinicznego (*randomized controlled trial*, RCT), w którym uczestnicy są losowo przydzielani do grupy otrzymującej interwencję lub do grupy kontrolnej (w tym przypadku tzw. grupy z opóźnioną interwencją). Kwalifikacja wstępna uczestników badania odbyła się z wykorzystaniem wystandaryzowanych metod do diagnozy spektrum autyzmu (ADOS-2) oraz funkcji poznawczych (Stanford-Binet 5), a także narzędzi kwestionariuszowych. Trafność implementacji była kontrolowana za pomocą nagrań audiowizualnych wszystkich sesji oraz prowadzenia bieżącej ewidencji wykonywania przez uczestników prac domowych. Wyniki badania – przygotowywane do publikacji w czasopismach naukowych – wskazują na wysoką skuteczność obu wersji programu w rozwijaniu umiejętności społecznych u osób ze spektrum autyzmu.

Wdrożenie

Bezpośrednio po zakończeniu badań Stowarzyszenie pozyskało grant na realizację pierwszych grup klinicznych programu PEERS® dla nastolatków, ze środków województwa mazowieckiego. Program dobrze wpisuje się w dostępne schematy finansowania projektów wspierających osoby z niepełnosprawnościami. Liczba osób zgłaszających chęć udziału w programie przewyższa obecnie możliwości organizacji dla nich wsparcia przez Stowarzyszenie.

Rozpowszechnianie

Prowadzenie warsztatów PEERS® wymaga uprawnień uzyskiwanych po ukończeniu szkolenia certyfikacyjnego. Do udostępnienia programu polskim specjalistom niezbędne jest też wydanie podręczników do obu wersji warsztatów. Skalowanie programu będzie zatem obejmowało: a) publikację wyników badań nad skutecznością programu w czasopismach naukowych, co jest warunkiem b) wydania polskich podręczników do interwencji, a następnie c) organizacji szkoleń certyfikacyjnych dla polskich specjalistów. Cały proces – od prac nad adaptacją i pilotażu do skalowania gotowego programu – powinien zatem zająć ok. 5 lat.

JAK WESPRZEĆ ROZWÓJ INNOWACJI SPOŁECZNYCH W POLSCE?

We wstępie do niniejszego artykułu przedstawiono sześć etapów, które prowadzą do powstania innowacji społecznej (Murray i in., 2010). Na każdym z tych etapów konieczne jest zaangażowanie osób reprezentujących różne środowiska. Zdaniem autorów niniejszego artykułu, zespół projektowy, który stawia sobie za cel opracowanie nowego rozwiązania, od samego początku pracy nad innowacją powinien

uwzględniać reprezentantów świata nauki, doświadczonych w realizacji badań aplikacyjnych, praktyków, osoby biegle w zagadnieniach polityki społecznej, przedstawiciele sektora prywatnego oraz grupy docelowej, która jest adresatem danej innowacji. Identyfikowanie problemu, jego źródeł i przyczyn powinno odbywać się poprzez bezpośredni kontakt z grupą, na rzecz której projektowana jest innowacja.

Na drugim etapie – generowania idei i rozwiązań – wskazany jest udział osób wykazujących się kreatywnością i nieszablonowym spojrzeniem. Taką rolę mogą odgrywać studenci lub praktycy na początku swojej drogi zawodowej, którzy nie są jeszcze przywiązani do dotychczas stosowanych rozwiązań. Na etapie prototypowania konieczny jest udział praktyków i instytucji, np. ośrodków wsparcia, które umożliwią pilotażowe wdrożenie rozwiązania. W ramach tego etapu użyteczne rozwiązania, które pomyślnie przeszły proces prototypowania, po wprowadzeniu ulepszeń powinny przejść badania nad ich skutecznością. W tej fazie wskazany jest udział badaczy, którzy mają doświadczenie w planowaniu i realizacji badań aplikacyjnych.

Faza czwarta – wdrożenie i utrzymanie innowacji w czasie oraz piąta – skalowanie i rozpowszechnianie – wiąże się z opracowaniem modelu biznesowego, w ramach którego rozwiązanie będzie mogło być utrzymane w czasie i dostępne dla coraz większej grupy odbiorców. W opracowaniu takiego modelu, w zależności od jego potencjału komercjalizacyjnego, mogą być pomocni przedstawiciele biznesu, organizacji pozarządowych czy sektora publicznego. Dopiero tak rozbudowany proces może doprowadzić do etapu ostatniego, czyli wywołania zmiany systemowej.

Opisane powyżej trzy innowacje społeczne – Wolontariat Koleżeński „Mary i Max”, Autilius Wspólna Uwaga oraz polska adaptacja warsztatów umiejętności społecznych PEERS® – powstały w wyniku styku tych kilku środowisk. Autorzy niniejszego artykułu są zarówno badaczami, praktykującymi psychologami, przedsiębiorcami, jak i przedstawicielami trzeciego sektora oraz pozostają w stałym kontakcie z osobami ze spektrum autyzmu, na rzecz których tworzone były wyżej produkty i usługi. Taka konfiguracja doświadczeń nie jest jednak powszechna i zdaniem autorów może być z powodzeniem zastąpiona miejscem, w którym reprezentanci różnych środowisk mogą się spotkać i wymieniać doświadczeniami. Podobnym rozwiązaniem są już istniejące akademickie inkubatory przedsiębiorczości, tworzone przez uczelnie wyższe. Sprawdzą się one jednak jedynie w przypadku pomysłów o potencjale komercjalizacyjnym i tylko na etapie wdrożenia innowacji, nie odpowiedzą natomiast na wyzwania pozostałych etapów pracy nad innowacjami społecznymi.

Zdaniem autorów niniejszej publikacji, rozwiązaniem, które mogłoby wesprzeć proces tworzenia innowacji społecznych byłyby Akademickie Inkubatory Innowacji Społecznych (AIIS) – miejsca spotkań dla różnych środowisk, nie tylko sektora prywatnego i nauki. AIIS mogłyby wspierać studentów w trzech obszarach: (1) pracy nad innowacjami – pomagając zrozumieć aktualne problemy społeczne, organizując staże w organizacjach pozarządowych i instytucjach publicznych oraz różne formy spotkań z grupami, na rzecz których tworzone będą innowacje czy w końcu prowadząc kursy i szkolenia dotyczące różnych metod

pracy nad innowacjami (np. dotyczące metody design thinking); (2) testowaniu innowacji, tworząc ośrodki wsparcia lub współpracując z już istniejącymi lokalnie instytucjami, w których mogą być przeprowadzane pilotaże proponowanych rozwiązań; (3) propagowaniu wypracowanych innowacji, na przykład poprzez szkolenie kadr ośrodków wsparcia, organizowanie konferencji czy innych form transferu wiedzy między światem nauki i praktyki.

AIIS mógłby być elementem budowania ściślejszej współpracy między badaczami a otoczeniem społecznym. Wiedza i doświadczenie pracowników naukowych w dziedzinie psychologii mogłyby przynieść duże korzyści dla rozwoju innowacji społecznych, które wymagają biegłości zarówno w metodach jakościowych (m.in. na etapie diagnozy potrzeb i testowania rozwiązań), jak i ilościowych (m.in. podczas oceny skuteczności powstałych produktów lub usług). Warunkiem większego zaangażowania ludzi nauki w badania aplikacyjne jest jednak wzmocnienie „wdrożeńowej” ścieżki kariery akademickiej (systemu awansów, nadawania stopni oraz premii dostosowanego do specyfiki tych badań) oraz stworzenie bardziej stabilnych mechanizmów finansowania tych badań (np. w ramach NCBiR).

Warto na koniec zauważyć, że w Polsce od niedawna funkcjonują różnego rodzaju inkubatory innowacji społecznych, których zadaniem jest wsparcie procesu inkubacji innowacyjnych rozwiązań oraz wypłacanie grantów na ich realizację głównie ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój. Propozycja autorów różni się od istniejących rozwiązań formą, jaką miałyby przyjąć Akademicki Inkubator Innowacji Społecznych. AIIS, jako stały element struktury uczelni, ma być nie tylko miejscem realizacji pomysłów, ale też przestrzenią na rozpoznawanie potrzeb, miejscem spotkań przedstawicieli różnych sektorów i środowisk oraz instytucją odpowiedzialną za rozpowszechnianie wypracowanych innowacji społecznych. Ponadto, istniejące inkubatory finansują przeważnie jedynie badania nad rozwojem innowacji, ale już nie nad oceną ich skuteczności, co – zwłaszcza w dziedzinach takich jak psychologia – utrudnia rozwój praktyk opartych na dowodach (*evidence-based practice*).

PODSUMOWANIE

W ramach podsumowania powyższych rozważań pragniemy zaprosić do refleksji, ile znają Państwo udanych wdrożeń w obszarze psychologii – utrzymanych w czasie i rozpowszechnionych – powstałych w naszym kraju. Nasza odpowiedź na to pytanie to: wciąż zbyt mało. Źródeł tego faktu należy upatrywać w systemowych barierach, jakie napotykają praktycy, badacze i studenci chcący stworzyć i wdrożyć innowacyjne produkty lub usługi. W niniejszym artykule staraliśmy się pokazać przeszkody, jakie napotkaliśmy w swojej pracy – trudności w powołaniu międzysektorowego zespołu, niewielkie doświadczenie w badaniach aplikacyjnych czy problemy w pozyskaniu dofinansowania dopasowanego do specyfiki danego rozwiązania. Choć udało nam się pokonać te bariery i doprowadzić do wdrożenia opisywanych usług i produktów, wierzymy, że rozwój innowacji

społecznych wymaga bardziej systemowego podejścia i stymulacji. W ostatniej sekcji tej pracy przedstawiliśmy jeden z pomysłów na takie systemowe działania w formie organizacji Akademickich Inkubatorów Innowacji Społecznych. Wsparcie innowacji musi być jednak działaniem wielopoziomowym i obejmować również mechanizmy finansowania, regulacje prawne czy programy studiów. Tylko wtedy będziemy mieli więcej innowacji społecznych, a psychologia naukowa i stosowana będą wspólnie przyczyniać się do rozwiązywania istotnych problemów grup wykluczonych i całego społeczeństwa.

BIBLIOGRAFIA

- Gantman, A., Kapp, S. K., Orenski, K., Laugeson, E. A. (2012). Social skills training for young adults with high-functioning autism spectrum disorders: A randomized controlled pilot study. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 42(6), 1094–1103. DOI: 10.1007/s10803-011-1350-6.
- Golan, O., Ashwin, E., Granader, Y., McClintock, S., Day, K., Leggett, V., Baron-cohen, S. (2010). Enhancing Emotion Recognition in Children with Autism Spectrum Conditions : An Intervention Using Animated Vehicles with Real Emotional Faces. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 40(3), 269–279. DOI: 10.1007/s10803-009-086-9.
- Hebron, J., Humphrey, N. (2014). Mental health difficulties among young people on the autistic spectrum in mainstream secondary schools: A comparative study. *Journal of Research in Special Educational Needs*, 14(1), 22–32. DOI: 10.1111/j.1471-3802.2012.01246.x.
- Hopkins, I. M., Gower, M. W., Perez, T. a, Smith, D. S., Amthor, F. R., Wimsatt, F. C., Biasini, F. J. (2011). Avatar assistant: improving social skills in students with an ASD through a computer-based intervention. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 41(11), 1543–1555. DOI: 10.1007/s10803-011-1179-z.
- Laugeson, E. (2017). *PEERS® for young adults: Social skills training for adults with autism spectrum disorder and other social challenges*. Routledge.
- Laugeson, E. A., Frankel, F. (2011). *Social skills for teenagers with developmental and autism spectrum disorders: The PEERS® treatment manual*. Routledge.
- Laugeson, E. A., Frankel, F., Mogil, C., Dillon, A. R. (2009). Parent-assisted social skills training to improve friendships in teens with autism spectrum disorders. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 39(4), 596–606. DOI: 10.1007/s10803-008-0664-5.
- Laxman, D. J., Taylor, J. L., DaWalt, L. S., Greenberg, J. S., Mailick, M. R. (2019). Loss in services precedes high school exit for teens with autism spectrum disorder: A longitudinal study. *Autism Research*, 12(6), 911–921.
- Lee, A., Lang, R., Davenport, K., Moore, M., Rispoli, M., Van Der Meer, L., ... Chung, C. (2015). Comparison of therapist implemented and iPad-assisted interventions for children with autism. *Developmental Neurorehabilitation*, 18(2), 97–103. DOI: 10.3109/17518423.2013.830231.

- Mazurek, M. O. (2014). Loneliness, friendship, and well-being in adults with autism spectrum disorders. *Autism*, 18(3), 223–232. DOI: 10.1177/1362361312474121.
- Moore, M., Calvert, S. (2000). Brief report: vocabulary acquisition for children with autism: teacher or computer instruction. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 30(4), 359–362. DOI: 10.1023/A:1005535602064.
- Mulgan, G., Tucker, S., Ali, R., Sanders, B. (2007). *Social innovation. Why It Matters and How It Can Be Accelerated*, 1.
- Murray, R., Caulier-Grice, J., Mulgan, G. (2010). *The open book of social innovation* (Vol. 24). Nesta London.
- Neely, L., Rispoli, M., Camargo, S., Davis, H., Boles, M. (2013). The effect of instructional use of an iPad® on challenging behavior and academic engagement for two students with autism. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 7(4), 509–516. DOI: 10.1016/j.rasd.2012.12.004.
- Ploog, B. O., Scharf, A., Nelson, D., Brooks, P. J. (2013). Use of computer-assisted technologies (CAT) to enhance social, communicative, and language development in children with autism spectrum disorders. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 43(2), 301–322. DOI: 10.1007/s10803-012-1571-3.
- Platos, M. (red.). (2016). *Ogólnopolski spis autyzmu. Sytuacja młodzieży i dorosłych z autyzmem w Polsce*. Warszawa: Stowarzyszenie Innowacji Społecznych „Mary i Max”.
- Platos, M. (w recenzji). *Warsztaty umiejętności społecznych PEERS® jako wystandaryzowana i oparta na dowodach metoda terapeutyczna dla nastolatków i dorosłych ze spektrum autyzmu*.
- Platos, M., Gocłowska, K., Wojaczek, K., Woźniak-Rekucka, P., Zawisny, A., Pisula, E. (2016). Sytuacja młodzieży i dorosłych z autyzmem w świetle sondażu ogólnopolskiego. W: M. Platos (red.), *Ogólnopolski Spis Autyzmu. Sytuacja młodzieży i dorosłych z autyzmem w Polsce* (s. 27–124). Warszawa: Stowarzyszenie Innowacji Społecznych „Mary i Max”.
- Platos, M., Pisula, E. (2019). Service use, unmet needs, and barriers to services among adolescents and young adults with autism spectrum disorder in Poland. *BMC Health Services Research*, 19(1). DOI: 10.1186/s12913-019-4432-3.
- Platos, M., Wojaczek, K., Woźniak-Rekucka, P., Zawisny, A. (2012). Wolontariat koleżeński – szansa na społeczne wsparcie osób z autyzmem. *Dziecko Autystyczne*, XX(1), 106–114.
- Platos M., Wojaczek K., Zawisny A. (2015). W stronę przyjaźni zorganizowanej. Wolontariat koleżeński jako brakujący element kompleksowego systemu wsparcia osób z autyzmem. W: P. Tomaszewski, K. Bargiel-Matusiewicz, E. Pisula (red.), *Społeczne i kulturowe aspekty niepełnosprawności* (s. 109–129). Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Taylor, J. L., Henninger, N. A. (2015). Frequency and Correlates of Service Access Among Youth with Autism Transitioning to Adulthood. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 45(1), 179–191. DOI: 10.1007/s10803-014-2203-x.
- TEPSIE (2014). Social Innovation Theory and Research: A Summary of the Findings from TEPSIE. A deliverable of the project: „The theoretical, empirical and policy

- foundations for building social innovation in Europe” (TEPSIE), European Commission – 7th Framework Programme, Brussels: European Commission, DG Research.
- Whalen, C., Moss, D., Ilan, A. B., Vaupel, M., Fielding, P., Macdonald, K., Cernich, S., Symon, J. (2016). Efficacy of TeachTown: Basics computer-assisted intervention for the Intensive Comprehensive Autism Program in Los Angeles Unified School District. *Autism*, 14(3), 179–197. DOI: 10.1177/1362361310363282.
- Whitehouse, A. J. O., Durkin, K., Jaquet, E., Ziatas, K. (2009). Friendship, loneliness and depression in adolescents with Asperger’s Syndrome. *Journal of Adolescence*, 32(2), 309–322. DOI: 10.1016/j.adolescence.2008.03.004.
- Williams, C., Wright, B., Callaghan, G., Coughlan, B. (2002). Do children with autism learn to read more readily by computer assisted instruction or traditional book methods? *Autism*, 6(1), 71–91.
- Williams, E. I., Gleeson, K., Jones, B. E. (2019). How pupils on the autism spectrum make sense of themselves in the context of their experiences in a mainstream school setting: A qualitative metasynthesis. *Autism*, 23(1), 8–28. DOI: 10.1177/1362361317723836.
- Wronka-Pośpiech, M. (2015). Innowacje społeczne-pojęcie i znaczenie. *Studia Ekonomiczne*, 212, 124–136.

Podziękowania

Autorzy pragną podziękować wszystkim współpracownikom, wolontariuszom i mentorom za 10 lat wspólnej pracy na rzecz osób ze spektrum autyzmu. Chcemy podziękować również osobom ze spektrum autyzmu i ich rodzinom nie tylko za udział w naszych projektach i badaniach, ale także za ich aktywne współtworzenie.

Informacja o dofinansowaniu

- Projekt Wolontariat Koleżeński „Mary i Max” był współfinansowany przez Narodowe Centrum Badań i Rozwoju w ramach programu Innowacje Społeczne.
- Projekt Autiki! Komputerowy system wspierający terapię dzieci ze spektrum autyzmu był współfinansowany przez Narodowe Centrum Badań i Rozwoju w ramach programu Innotech.
- Projekt Adaptacja kulturowa i ocena skuteczności programu PEERS® w procesie tworzenia wystandaryzowanych i opartych na dowodach metod rehabilitacji społecznej nastolatków i dorosłych z zaburzeniami ze spektrum autyzmu był współfinansowany przez Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych.
- Publikacja współfinansowana ze środków Wydziału Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego przyznanych przez MNiSW w formie subwencji na utrzymanie i rozwój potencjału badawczego w roku 2021 (501-D125-01-1250000 zlec. 5011000613; przygotowanie anglojęzycznej wersji artykułu).